

GYÁNI GÁBOR

A PSZICHOHISTÓRIA-ÍRÁS MAGYAR FEJLEMÉNYEI

„A

pszichohistóriát általában gyanúval nézik a történészek, még azok is, akik különben nem idegenkednek a tudomány új irányzataitól. A gazdaság-, a mentalitástörténet vagy a történeti antropológia szemlélete s módszertana ma már bevettnek, sőt divatosnak számít a tudósok között. A pszichohistória művelőinek azonban gyakran nem marad más, mint a szakma felől nézve kétesnek látszó közönségsiker.” (Lackó 2001a: 45.) Lackó Mihály, az egyik legkitűnőbb hazai pszichotörténész szavai máig sem vesztekteek érvényükből, már ami a pszichológiai tudás szorosán vett történetírói hasznosítását illeti, hiszen a történészek láthatólag ódzkodnak a pszichotörténeti látószög alkalmazásától saját, többnyire történeti biográfiai kutatásaikban. Jellemző, hogy a jeles Széchenyi biográfusként és más történeti biográfiák szerzőjeként egyaránt jól ismert Kosáry Domokos elviekben is elzárkózott a pszichológia történeti adaptálásától, mert úgy vélte, hogy a racionális pszichológiai tudás nem része a szigorúan vett történeti megközelítésnek. Nem baj, persze, ha a történészek és a pszichológusok együttműködnek egymással, ennek folytán „Széchenyi esetében talán már eljutottunk oda, hogy a rekonstruált folyamatok birtokában érdemes volna a pszichológusokkal párbeszédet kezdeni, mert hátha felhívják a figyelmet valami árnyaltabb értelmezési lehetőségre”. Ugyanakkor, fűzte hozzá: „Nem hiszem, hogy Széchenyi-könyvemen [ez] lényegesen módosíthatna, mert tartózkodtam olyan kérdésektől, amelyek túlmennek a kompetenciámon.” (Kosáry 1986: 32.) Nota bene: a szerzőnek az ötvenes évek végi váci börtönévekben kérielt és már talán akkor írni kezdett, noha csupán 1981-ben publikált *Széchenyi Döblingben* című munkájáról van szó, melyben a történész szerző valóban nem ambicionálja tárgya pszichológiai síkon való tudományos megközelítését (Kosáry 1981). Holott a könyvben elbeszélte történet idején gróf Széchenyi István történetesen egy elmeegógyintézet lakója volt, mely élettörténeti tény szinte kiált a pszichológiai, pontosabban: a pszichobiográfiai értelmezés után. Kosáry tartózkodása a „pszichologizálástól” teljes összhangban áll azzal, amit így fejezett ki ebben az interjúban: abból, hogy – naplója alapján – hajlamosak vagyunk Széchenyit abnormisnak tekinteni, akinek az idegösszeomlása kétségbevonhatat-

lan tény, még nem következik, hogy amikor „nagyításban látjuk nála a lélek működését”, az egyúttal kórosnak is tekinthető, és egyedül csak nála kóros mindez. (Kosáry 1986: 33.) Egyébként pedig, vonja le a következtetést Kosáry: „Csak megszürt, forráskritikailag átvizsgált, pontosan felépített, történetileg előkészített [forrás]anyag” adható a pszichológus kezébe, aki könnyen csapdába eshet a történelmet értelmezve. (Kosáry 1986: 34.) Ezek után némileg következetlennek hat azon megjegyzése, mely szerint a történészek „nem [...] sokat törődnek a pszichológiával, hanem a végén, amikor nincs valami megoldás, vagy nem lelik, akkor előveszik a Mari néni pszichológiáját” (Kosáry 1986: 34–35). S ezzel Kosáry közvetve maga is annak a nem tudományos lélektani „tudásnak” a gyakoriságára utal, amivel a történészek sűrűn helyettesítik a tisztán tudományos, a pszichológia (és a pszichiátria) tudományosságának megfelelő fogalomalkotást, mely utóbbit a pszichológia mint *népi lélektant* (*folk psychology*) nevezi meg (Bruner 1990: 8–9, 39–43).

A történeti pszichológiának (a pszichotörténetnek) a Széchenyi-biográfia kapcsán felmerült dilemmája azért is különösen jó példa, mert a hazai pszichobiográfia egyik kitüntetett történelmi hivatkozásáról van ezúttal szó. A pszichobiográfia (amely egyesek szerint *nem* pszichotörténet, habár nem is patográfiatörténet) a meghatározó gyermekkori (emlékezetes, netán traumatikus) élmény kiderítésével igyekszik rávilágítani az emberi (művészi, tudományos) kreativitás lehetséges lélektani forrására, a betegséget pedig egzisztenciális élményként határozza meg, „amely más jelentős, kritikus élettörténeti eseményekhez hasonlóan *pszichológiai* motívumok mentén is értelmezendő, mint amilyen a selfegyensúly, a tárgykapcsolatok, vagy az érzelmi állapotok” (Köváry 2014: 224). A kimagasló történeti személyiségről szóló tudományos (freudi alapokon álló) pszichobiográfia egyik első produktuma történetesen gróf Széchenyi Istvánról készült, „a legnagyobb magyar” öngyilkosságát értelmezendő (Kézdi 1995: 79–117). Kézdi Balázs pszichobiográfiai alapokon nyugvó analízise szerint gróf Széchenyi István, a maga életével „a magyar szuicid szcena negatív kódjának [a] szimbóluma” (Kézdi 1995: 113), ami ez okból különösen kívánatosá teszi a tudományos pszichológiai értelmezési apparátus latba vetését a történelmi összefüggések mélyebb belátása végett.¹ Ehhez hasonló véleményt hangoztat a korábban már idézett Lackó Mihály is, akinek korán megszakadt pszichotörténeti munkásságára később még visszatérünk. Megjegyzem: még abban az esetben is folyton a diszciplínáris elkülönülések kísértének, amikor pedig közvetlen kapcsolat létesül(hetne) a történetírás és a pszichológia (pszichiátria) tudománya között. Több mint jellemző, hogy a pszichobiográfia (legalábbis hazai) művelői (talán Kézdi Balázs kivételével) látható módon maguk is mereven elzárkóznak a történészi argumentációk figyelembe vételétől, ami kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy nem csupán a történészek tartanak némi távolságot a pszichológusoktól, de az utóbbiak sem igen „barátkoznak” a történetírói megközelítési móddal, hiszen nem vagy alig veszik tekintetbe az utóbbit reprezentáló diskurzust.²

Kosáryhoz képest több megértéssel, ha nem is minden szkepszis nélkül tárgyalja ezt a kérdést a szociálpszichológus Hunyady György, felvetve egyes történeti jelenségek pszichológiai megközelíthetőségének a lehetőségét. Az ő véleménye szerint is a tudományos pszichológiai ismeretek történetietlensége miatt „félő, hogy a konkrét történeti helyzetekről halvány általánosságoknál alig lehet többet mondani” pszichológiai belátások alapján.

1 S nincs ez másként akkor sem, ha nem történelmi, hanem az irodalomtörténet-írás szempontjából kiemelkedő személyiség pszichobiográfiai elemzésére kerít valaki sort; az esetben az irodalomtörténeti „tények” jobb megértése a megcélzott és a végül talán elért eredmény (lásd Bálint 2012).

2 Figyelemre méltó, hogy a pszichobiográfia hazai kézikönyvének szánt áttekintés pszichológus szerzője *teljes mértékben* mellőzi a témához való eddigi történészi hozzájárulás számbavételét, és egyáltalán: még csak nem is regisztrálja annak létezését (Köváry 2014).

Megengedőbb ugyanakkor az álláspontja, amikor megjegyzi: „Mindenekelőtt talán a patogén, a káros megnyilatkozásokról mondhat a pszichológia érdemlegesen újat a történelem számára.” (Hunyady 1981: 72.) Ez utóbbi kapcsán, ha nem is ezzel a terminológiával élve, a pszichoanalitikus alapokon nyugvó patográfiatörténet lehetőségét említi Hunyady, miközben óva int a freudi tételek „ortodox alkalmazásától”, nehogy beleessen a történész a historizálás, a történetietlen visszavetítés bűnébe. A dolog nem tűnik azonban teljesen reménytelennek számára, úgy találja ugyanis, hogy ki lehet a történeti forrásanyagból bontani a változó kultúrák változó emberének az adott kontextusban érvényes pszichológiáját. (Hunyady 1981: 73.)

Nem teljesen érdektelen tehát, ha legalább futó pillantást vetünk azokra az erőfeszítésekre, amelyek hidat próbálnak verni a szakszerű történeti rekonstrukció és a pszichológiai értelmezés között. A neurotikus és pszichotikus emberi történetekkel összefüggő pszichohistóriai (pszichobiográfiai?) kutatási eredményekre összpontosítom a figyelmemet, és egyúttal eltekintek a téma ezen túli kifejtésétől.

*

A hiedelem témájáról az 1970-es évek végén rendezett konferencián merült fel idehaza elsőként a pszichohistóriai megközelítés igénye. Ezen a tanácskozáson hangzott el Frank Tibor úttörő forráselemző előadása, és itt adott elő – tágabb társadalomtudományos szakmai közönség előtt – a pszichohistória egyik korabeli hazai vezető pszichiáter művelője, Pisztor Ferenc is. Mindkét előadás a pszichiátriai kórrajzról, mint történeti forrásanyagról szólt, melyet társadalom-, és főként mentalitástörténeti kérdések megvilágításához hívtak az előadók segítségül. A politikai és társadalmi téveszmék megismerése, amely a tébolydai kórlap és a hozzá tartozó további diagnosztikai iratok nélkül úgyszólván elképzelhetetlen, kifejezetten történeti-pszichológiai tanulmányozást követel, amely a hétköznapi mentalitás múltbeli rekonstruálására is lehetőséget teremt. Mindenekelőtt azért, mert: „A valóság kontrollja alól felszabaduló elme olykor kifejezően és koncentráltan képezi le a közgondolkodást kiváltképp foglalkoztató problémákat, még ha a pszichózisok más része olyan új világot teremt is, melyben a valóságnak már csupán a töredékei ismerhetők fel.” (Frank 1978: 247.) S milyen valóságról referál a kórlap? Frank szerint a kórrajzokban megnyilatkozó valóság „a korszak közgondolkodását talán leginkább foglalkoztató nemzeti önérzet, nemzeti önállóság problémakör gyakori hamistudati tükröződése”, és emellett „a kor döntő, elsősorban az alsóbb néprétegeket sújtó gazdasági-társadalmi-politikai visszásságait”, valamint „a népi tudat kategóriarendszerét”, a király, haza, úr-szolga, gazdagság-szegénység különös szerveződési formái világlanak ki belőlük.

Őszintén szólva, ha annyit mutatnak meg csupán a kórlapok a történelmi múltból, mint amennyit más forrásokból már eleve tudni lehet róla, akkor nem oly kivételesen nagy e forrás információs értéke, legalábbis kisebb annál, mint ahogy azt egyesek gondolják. Márpedig, amit Frank és mások (akkor tájt elsősorban Pisztor) tanulságként le tudott szűrni a kórlapok tanulmányozásából, mit sem változtat azon, amit a történetírás már addig is tudott a mentalitások múltjáról. A kórlapok ily értelmű történeti hasznosítása, ennek ellenére, idővel bevett történetírói gyakorlattá vált, ami kezdetben még csupán Pisztor Ferenc gazdag, a történészek számára viszont kevésbé ismert, alig számon tartott pszichotörténeti munkásságában kulminált.

A paralitikus nagyzásos téveszmés betegek kórrajzai kapcsán azt tekintette fontosnak Pisztor megjegyezni, hogy a téveszmék „*élménytani háttere a normális egyénekéhez közel álló, [tehát] ezek a megalomán doxasmák zömükben az adott társadalom szellemileg ép tagjaira jellemző értékorientációkat, vágyakat tükröznek*”. (Pisztor 1980: 78. Kiemelés tőlem.) Az

adott forrás révén, fűzte hozzá, „a közösséget belülről valóban mozgató törekvések *grandiózus, de egyben groteszk vízióját szemlélhetjük*”. S mire jut Pisztora akkor, midőn a szociális presztízs és a státusszimbólumok kórrajzokban tükröződő, egyúttal a mentalitást általában is kifejező téveszméket, nagyzási hóbortokat rekonstruálja a rendszerezés és elemzés érdekében? Többek közt arra figyel fel a forrást tanulmányozva, hogy a kor emberét különösen áthatja a cím- és rangkórság, a társadalmi mobilitás fokozott vágya, és nem utolsósorban a magasabb társadalmi tekintély iránt való szüntelen sóvárgás. Mindez, valljuk be, nem hat a meglepetés erejével, sőt, közhelyesnek is tetszik, és nem tudunk meg általa lényegesen többet az adott kor mentális univerzumáról. Talán ez is hozzá járult ahhoz, hogy Pisztora kiterjedt szakirodalmi munkássága rejtve maradhatott a történészek előtt, amit tovább fokozott, hogy pszichiáterünk dolgozatai többnyire orvosi szakfolyóiratokban láttak napvilágot, és ezért könnyen elkerülhették a történészek figyelmét.

A kórrajzot mint történeti forrást alkalomadtán azóta is használják azonban a történészek, így épít rá Kövér György is, amikor Figdor Klára és Emma párhuzamos „hisztéria-történetét” rekonstruálja, hogy az esetet behelyezze egy bizonyos társadalomtörténeti kontextusba, amely a társadalmi marginalizáláshoz igénybe vett medikalizáció mechanizmusát példázza. Ez azért következhetett be a 19. század végén és a 20. század elején, mert a korabeli orvosi (pszichiátriai) diskurzus, valamint az annak hátterében működő intézményrendszer (az elmegyógyintézeti hálózat) fejlődésének már abban a fázisában tartott, hogy bizton támaszkodni lehetett rájuk a család, a rokonság egoista (anyagi) érdekeit érvényesítendő, vagyis a vagyon megszerzése érdekében. (Köver 2005; újraközölve Kövér 2014a.) Kövér György már a Losonczy Gézáról szóló monográfiájában is értékesítette a kórrajzot mint történeti forrást (Köver 1998). Más tanulmányaiban pedig a politikai üldözés, pontosabban az üldözöttség és az elmebetegség, a megőrülés összefüggésében élt Kövér pszichotörténeti argumentációval (Köver 2014a és 2014b). Ez a fajta történeti érdeklődés élteti tovább a kórrajzra hagyatkozó pszicho-történeti vizsgálódásokat. Ennek újabb példája Kovai Melinda munkássága. Kovai a kommunista diktatúra olykor még pszichiátriai eszközöket is latba vető titkos rendőri tevékenységének a kontextusában értelmezi a forrást, amely – jegyzi meg Kovai – „előre rögzített szekvenciákkal, meglehetősen szigorú szabályok szerint felépülő narratíva” (Kovai 2014: 295), és társadalomtörténeti kútfőként szakasztott olyan, mint valamely titkosrendőri ügynöki jelentés, vagyis maga az állambiztonsági akta. Úgy kell tehát ezt a dokumentumot olvasni, hogy tudjuk: minden, amit a külső világról, a valóságról előad, azt annak a „rendjében” teszi, amit az adott szervezet, aminek az irat a keletkezését is köszönheti, előír számára. „Ha nem az intézmény belső, pszichiátriai nézőpontjából olvassuk a dokumentumokat, a Kádár-korszak politikai tartalmú pszichiátriai kórrajzaiból sem azt tudjuk meg, »mibe örültek bele az emberek«, vagy »kik örültek meg és miért«, hanem azt, hogy milyen politikai (vagy egyéb) motívumok kerültek a pszichiátria elé, hogyan, és milyen következménnyel. A pszichiátriai kórrajzok a külvilágról tudósítanak, de úgy, ahogyan azt a pszichiátria értelmezi.” (Kovai 2014: 296.) A kórrajzok, használjuk azt bármely történeti probléma megvilágítására, áttételesen segít hozzá csupán bennünket egy adott történelmi kor jobb megértéséhez.

A kórrajzokat forrásként értékesítő pszichotörténeti kutatások történetében új fejezetet nyitott a hisztéria (és a hipnózis) historikumának Lafferton Emese és Vári Sándor által kezdeményezett vizsgálata, ami Kövér György előbb tárgyalt dolgozatában is fellelhető ugyanakkor. Lafferton Emese a Szekulics Ilma hisztéria-esetének szentelt esettanulmányában a probléma konceptualizálásának különböző szintjein beszél el a történetet. Egyrészt feltárja, hogy milyen alapvető divergencia állt fenn a hisztéria betegségének diagnosztizálására és terápiájára szakosodott 19. század végi orvosi diskurzus, az orvosi anamnézis, valamint

az idegbetegnek (a hisztériában szenvedőnek) elkönyvelt, és ennek megfelelően kezelt páciens saját betegségtudata, önnön élettapasztalata között. Lafferton kimutatja továbbá, hogy mi módon „oldódott meg” – a medikalizálódás keretei között – a szakmai diskurzusban és a gyakorlati bánásmód terén ez a társadalmi deviancia. Emellett rávilágít arra is, hogy mély belső értelmi kapcsolat állt fenn a női hisztéria (az idegbetegség), és a korabeli nőkép között, mely utóbbinak akkoriban a női szexualitás került a középpontjába. Fény derül végül a női idegbetegség tudományának, mint pszichiátriai diskurzusnak a tudományos önaffirmációs törekvéseire is. (Lafferton 1998.)³

Egy, a 19. század végén végrehajtott és történetesen halállal végződött hipnózis mutatóvannal foglalkozva a korabeli pszichiátriai szakmai diskurzus belső megosztottságát is kimutatja Lafferton, amikor felfedi azokat a hatalmi törekvéseket, amelyek nemcsak alkalmassá, de képessé és egyben elfogadottá is tették a pszichiátriai racionalitást arra, hogy – bírósági eljárások során – megállapítsa az emberi felelősség és a szabad akarat állítólagos tényét. A hipnózis kérdésköre pedig, ami épp a tanulmányban bemutatott eset nyomán vált heves vita tárgyává az időben, az orvosnak a páciens teste és lelke feletti rendelkezési jogát érintő kérdéssé lett. A vita úgy zárult végül, hogy kimondatott: a medikalizáció (a szakszerűség) gyakorolhatja csupán az egyén felett ezt a kontrollt, a civil hipnotizőrök viszont nem legitímek e téren. Lafferton felveti végül a kérdést: alkalmazható-e vajon itt is a centrum és a periféria sorrendisége. Ő szerinte ez felettebb aggályos eljárás lenne, hiszen nem egyedül csak az egyes központokból (Párizsból, Bécsből, Grazból) szét- és kisugárzó diskurzusok hatottak akkor, midőn a hipnózis gyakorolhatósága és annak társadalmi megítélése került napirendre. (Lafferton 2005.)

Lafferton az idegbetegek kórrajzain végzett pszichotörténeti kutatásaiban előtérbe helyezte a társadalmi és intézményi kontextusokat, és ezekhez az utóbbiakhoz szabta a kórrajzokban rögzített mentális állapot rekonstruált (társadalmi) értelmét. Nem engedte át magát ugyanakkor eközben annak a naiv episztemológiai felfogásnak, amitől Kovai Melinda is óvja az utólagos elemzőt. A jól láthatóan Michel Foucault közvetett hatása alatt álló újabb (hazai) pszichotörténet-írás számára a női hisztéria kapcsán megfogalmazható történeti probléma nagyjából úgy szól: „valóban előzetesen deviánsként kell viselkednünk, vagy akár helyzetünkben adódotan egyszerűen lennünk, hogy a betegségek »konstruktoréi« medikalizálják »tüneteinket«?” (Kövér 2005: 93.)

A kórlap olyasféle történelmi dokumentum tehát, amely beszédesen vall(hat) akár a politikai hatalom működési mechanizmusáról is, feltéve, ha a forrás valóban avatott kutató kezébe kerül. Ez esetben a dokumentum a diagnoszta és a terapeuta elmeorvos által képviselt, általa érvényesített mikrohatalmi technika narratív lenyomataként hat, és arról tesz tanúbizonyságot, hogy miként megy végbe az a folyamat, melynek eredményeként a betegként számon tartott páciens végül azonosul a személye fölött ekként gyakorolt hatalom beszédmódjával. A politikai diktatúra körülményei között gyakran megtörténik, hogy a hatalomnak erősen kiszolgáltatott egyén hitét vagy meggyőződését, amely szembeszökő módon különbözik a hivatalos ideológiától, az elmeorvosi diagnózis mint doxasmát azonosítja; kivált akkor kerül rá sor, amikor az illető ráadásul még a gyakorlatban is érvényt kívánna szerezni deviáns elgondolásának. A gyógyulás itt azzal egyenértékű, hogy az eredetileg semmilyen betegségtudattal sem bíró páciens, a sikeres terápia nyomán, idővel felvilágosul, és feladja a doxasmát, eljutva nézetrendszere helyes kritikai értékeléséig. Kovai Melindának a Kádár-kori politikai pszichiátriát érintő kutatásaiból mindez pontosan kiviláglik (Kovai 2016).

3 Ilma esetének másik, szemléletében az előbbtől eltérő történetpszichológiai feldolgozása: Vári 1999.

A pszichotörténet-írás hagyományosnak tekinthető területe, az intézménytörténet is szült már néhány nem szorosan vett orvostörténeti (intézmény- és szakmatörténeti) munkát. Hadd emeljük ki közülük Lafferton Emesének a 2000-es évek elején a CEU-megvédett doktori értekezését, amely máig kéziratban lappang. Itt említhetjük meg továbbá a debreceni Ideg- és Elmeógyógyászati Klinika történetéről szóló munkát, amely 1921-től 1956-ig tekinti át a klinika historikumát (Síró 2001).

*

A pszichotörténet-írás értelemszerűen szorosan összefonódik a történeti biográfia műfajával: Erikson nevezetes Luther könyve, a pszichotörténet-írás alapműve is ezt példázza (Erikson 1991: 7–400).⁴ Nem csoda, ha a pszichotörténet-írás fontos és érdekfeszítő hazai fejleményei, az eddig említettekén túl többnyire, sőt szinte kivétel nélkül mind a történeti életrajz körében lelhetők fel. Hadd kanyarodjak vissza az írás elején idézett Lackó Mihályhoz, aki különösen sokat tett a pszichohistoria hazai meggyökereztetése érdekében. Az alig ötvenévesen meghalt Lackó torzóban maradt, ennek ellenére impozáns pszichotörténeti munkásságának a bemutatását az 1986-ban megjelent első idevágó munkájával kezdjük.

A Grünwald Béla politikus és tudós életének s irodalmi munkásságának, valamint a Grünwald betegségeinek szentelt kismonográfiában Lackó azt a tézisést igyekszik bizonyítani, hogy a politikusként sikertelen Grünwald előbb betegségbe, majd szellemi alkotómunkába (a történetírásba) menekült; eközben is vissza-visszatérően gyötörték azonban Grünwaldot ilyen-olyan pszichoszomatikus nyavalyák, hogy végül az öngyilkosságot válassza életproblémái megoldásául (Lackó 1986). A munka konklúziója így szól: Grünwald három betegsége „valójában egyetlen – de Grünwald esetében mindvégig jelentkező – lelki alapkonfliktus három változata, lefordítása. A »fordítás« mindhárom esetben szó szerint történik; a testi tünetek fogalmi logika nyomán alakulnak ki. Az ilyen típusú konverziót Freud már 1893-ban – tehát a neuróziselmélet kidolgozása előtt – feltárta a hisztériával kapcsolatban [...]. 1893-ban Freud megkülönböztette az organikus és a hisztériás karbénulást. Az utóbbi nem az anatómiai tényeknek, hanem a »kar« mentális fogalmainak megfelelően lép föl. Grünwald esetében mindhárom baj ilyen szimbolikus fogalmi konverzió és lokalizáció eredménye lehetett – azaz egyetlen »betegség«, a súlyos neurózis tünete volt.” (Lackó 1986: 183–184.)

Grünwald második megoldásként a menekülés, az elhárítás, illetve a szublimálás (hogy egy hamisítatlanul freudista kifejezéssel is éljünk) útját választja, amikor a tudományt műveli: megírja az *Új Magyarország* című történeti munkáját, amely Széchenyi személyiségrajzával szolgál. Lackó, aki a Grünwald személye iránti élénk érdeklődését is e munkának köszönhetette, hiszen eredetileg is már Széchenyi István élete és személyisége foglalkoztatta (Lackó 1977). Élete utolsó éveiben bele is vágott Széchenyi pszichotörténeti biográfiájának a megírásába, korai halála megakadályozta azonban a munka befejezésében. Az addig elkészült szövegek azonban így is felettlőbb revelatívák.

Széchenyivel, a közismert történeti közszereplővel és gondolkodóval kapcsolatban leginkább az izgatta Lackót, hogy miért ragadtak bele a historikusok ezt az életutat kutatva a csupán a józan észen nyugó értelmezésekbe, amikor a gróf életének azokat a különös epizódjait szerették volna megérteni, amilyen Széchenyi elájulása is volt a rendi országgyűlésen. Tették ezt dacára annak, hogy ismerték, ismerhették a Széchenyi-napló szövegét, mégis hitelt adtak a *folk psychology* szellemi ösztönzéseinek, amely ugyanakkor lehetővé tette számukra, hogy a gróf devianciákkal teli életútjáról a köznapi felfogás (a köznapi gondolkodás) számára a leginkább hihető (a könnyen befogadható) történetet adják elő. Ezekben a történeti értelmezé-

⁴ A pszichotörténet-írásról: Botond 2006.

sekben (elbeszélésekben) a történészek „noha mindvégig pszichologizáltak, nem Széchenyi személyiségét értelmezték eltérő módon, hanem vagy a külső hatásokat és az indítékokat alakították »valószínűbbé«, vagy a történet egyes részeit egészítették ki új – újnak látszó – elemekkel. A történészek, ha nem voltak is tudatában, valójában lélektant is műveltek, csak hogy ennek a lélektannak semmi köze nem volt Széchenyi lelkéhez. [...] Talán nem túlzás ebben olyan jelenséget látni, ahol a történelmi józan ész a logikus magyarázat érdekében maga alá gyűri az ábrázolt hős elméjét.” (Lackó 2001b: 42.) Mindez azonban, Lackó szerint, végzetesen félre siklatja a múlt történelmi megismerését: „nincsen tudományosan igazolt, vagy legalább valószínű elképzelés arról, hogy Széchenyi egészséges volt-e vagy beteg, s ha beteg, mióta és mennyire. Ez a kérdés [azonban] nem kerülhető meg. Nem részprobléma. Természetesen hermeneutikai. A lényege: magyarázhatjuk-e egy talán beteg személyiség tetteit, műveit emberekre általában jellemző lélektani valószínűségek alapján? Konstruálhatunk-e történeteket a józan ész szerint olyasvalakiról, akinek az esze talán nem is józan volt?” Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása, a velük kapcsolatos állásfoglalás nélkül, Lackó határozottan vallott álláspontja szerint, „nem lehetséges modern Széchenyi-kép”. (Lackó 2001b: 42.)

A teljesség kedvéért tegyük hozzá a fentiekhez, hogy az eredetileg történész képzettségű Lackó, akiből utóbb lett csupán pszichológus hallgatókat oktató pszichotörténész, nemegyszer maga is komoly fenntartásokkal élt az Erikson-féle pszichotörténettel szemben. Mindaz, amit Erikson szemére vet Lackó, formálisan emlékeztet csupán a pszichotörténet szokványos történész kritikáira, amit már Kosáry és Hunyady is kifejtett korábban. Lackó ugyanis mélyen meg van róla győződve, és ez történelmi ars poetica-jának is alapját képezi, hogy a „pszichologizálás” nem reziduális, hanem lényegi megközelítés, amely Széchenyi személyiségét illetően a *nem naiv* lélektani értelmezéssel oldható meg csupán. A megbízható történelmi pszichológiai megközelítésnek szerinte is elengedhetetlen feltétele ugyanakkor a szigorú forráskritika és a textológia eredményeinek bekapcsolása az értelmezés munkájába. Erikson és a hozzá hasonló pszichohistorikusok feltűnő hibája szerinte abban keresendő, hogy többnyire reflektálatlanul kezelik a történelmi dokumentumokat. „Erikson nem történészként vagy teológusként – tehát nem a számára másodlagos tudomány szak művelőjeként – követett el hibát, hanem *pszichiáterként*: [mivel] »páciense« eredeti szövegét egybekeverte a saját analitikusi értelmezésével.” (Lackó 2001a: 49.)

Lackónak ez az Eriksonról írt kritikája Kövér György számára is egyfajta zsinórmértékül szolgált, midőn Losonczy Gézáról írt történelmi biográfiát, ahol messzemenően elismerte a történelmi ágens pszichológiai értelmezésének létjogosultságát. Ennek jegyében Kövér kimerítően foglalkozott Losonczy többszöri elmezavarásával, ehhez pedig kórrajzi forrásokat éppúgy tekintetbe vett, mint ahogy pszichiáterekkel is konzultált az ügyben (az utóbbi Lackó munkamódszerét is jellemezte). A történelmi biográfia-írás dilemmáit ecsetelve Kövér külön is kitér a pszichoanalitikus belátások történelmetlenül mibenlétére, történelmi adaptálhatóságuk ebből fakadó nehézségeire; egyúttal arról is beszél, hogy a pszichoanalízis, valamint a belőle kinövő interpretáció olykor kész túlhangsúlyozni az „én” ontológiai létezésének a koherenciáját és annak folytonosságát. „Megfogalmazódtak olyan koncepciók is, amelyek szerint az »én« pusztán a dialogicitásban jön létre, sőt maga is (utólagos és ezáltal többször is újraírható) narratív konstrukció. De mit kezdhet ezekkel az álláspontokkal a történész, ha biográfiára adta a fejét, hiszen ezáltal szinte már műve tárgyának a létezése is megkérdőjeleződött. Ez ellen az sem nyújt igazán védelmet, ha egyfajta »totális életrajzban« az egyéni létezés teljes terrénumát megpróbálja átfogni, anélkül, hogy kontinuum és koherens »én«-t tételezne fel közben. Ha karrier és karakter egyensúlyban tartására törekszik, elmoshatja a képbe nem illeszkedő mozzanatokot, ha meg a szétesettség állapotát sikerül analizálnia, ember legyen a talpán, ha utána újra össze tudja rakni a szétszedett személyiséget.” (Köver 2014d: 22.)

A fenti idézetben Kövér burkoltan Paul Ricoeur azon filozófiai elképzelésére utal, amely az én (a self) és az elbeszélte azonosság (a narratív identitás) egységét és különbözőségét tételezi (Ricoeur 1992, 2001). Ez az új keletű felfogás különösen sok fejlődést okozhat a pszichohistóriai tudatossággal felvértezett történeti életrajzíróknak, akik száma persze feltűnően csekély. Talán ez is oka annak, hogy az ilyen ambícióktól fűtött historikusnak akár még komoly kétségei is támadhatnak az énkonstrukció leírhatósága (és értelmezhetősége) tekintetében, amikor egyszer csak szembetalálja magát a Ricoeur által megfogalmazott problémával. Azokat a vállalkozásokat elbizonytalanító kétségeket kell legyűrnie ekkor magában, „hogy az egyéniség vajon leírható-e szerepei által, s azonosak vagyunk-e azzal a paraméterhalmazzal, amelyet különböző hivatalokhoz benyújtott önéletrajzaink, az adatainkból készült törzskönyvi karterek tartalmaznak rólunk.” (Kövért 2000: 156.) Az életrajzot író történész fő dilemmája ezek szerint abban rejlik, hogy „a jelenben élő biográfus (re)konstruálhatja-e egyáltalán valaha azt a bonyolult összevisszaságot, amelyet a személyiség (nagy vagy kicsi, egyre megy) maszkja takar” (Kövért 2000: 156).

*

Ez utóbbi gondolatmenettel, amely már az individuális és a kollektív biográfia közötti különbség, vagy átfedés, netán a kettő lényegi azonosságának a problémáját is érinti (Lackó 2001c), messze magunk mögött hagytuk a pszichotörténet-írás 1980-as évek eleji hazai diskurzusának a gondolatvilágát. Amikor pedig azt a kérdést kezd valaki feszegetni, hogy mennyiben és miként tételezhető folytonosnak az „én” ontológiai és episztemológiai értelemben, akkor különösen távol kerül minden korábbi kérdésfelvetéstől.⁵ Nem áll viszont ma már teljesen egyedül a pszichotörténelmi tudatossággal felvértezett történész biográfus, amikor mindezzel szembesül, hiszen a *human (historical) agency*, az emberi (történelmi) cselekvőség kérdése napjaink egyik legtöbbször foglalkoztató problémája a humán- és társadalomtudományi gondolkodás körén belül. Ami így szinte tálcán kínálja a történész számára a pszichohistóriai belátások és fogalmi eszközök kiaknázásának egyre gazdagodó lehetőségét.

SZAKIRODALOM

Bálint Ágnes

2012 *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901–1932)*. Kronosz, Pécs.

Botond Ágnes

2006 *Pszichohistória*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagományok, irányzatok, módszerek*. 2., javított kiadás. Osiris, Budapest, 539–563.

Bruner, Jerome

1990 *Acts of Meaning*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Erikson, Erik H.

1991 *A fiatal Luther*. (Fordította Erős Ferenc.) In: *Uó: A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest, 7–400.

Frank Tibor

1978 *A pszichiátriai kórrajz mint történeti forrás*. *Világosság* XIX. (4) 239–247.

Hunyady György

1981 *Történelem és pszichológia*. *Történelmi Szemle* XXIV. (1) 71–78.

Kézdi Balázs

1995 *A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság*. (Pannonia Könyvek.) Pécsi Tudománytár, Pécs.

⁵ Ez utóbbi kérdés multidiszciplináris diskurzusához vö. Mekis–Varga szerk 2008, Neumer szerk 2015.

Kosáry Domokos

1981 *Széchenyi Döblingben*. Magvető, Budapest.

1986 Történettudomány és pszichológia (Kosáry Domokos). In: Halász László (szerk.): *Tükörben a pszichológia. Tudományközi beszélgetések a pszichológiáról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 25–36.

Kovai Melinda

2014 „A megosztás hasonló esetei.” Állambiztonsági megfigyelés a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzaiban. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arca. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri Könyvkiadó, Budapest, 295–308.

2016 *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. L'Harmattan, Budapest.

Kövér György

1998 *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest.

2000 Biográfia és történetírás. *Aetas* 15. (3) 150–156.

2005 Hysteriától a tébolyodottságig. Klára és Emma párhuzamos esettörténete. *Korall*. (21–22) 68–96.

2014a Hysteriától a tébolyodottságig. Klára és Emma párhuzamos esettörténete. In: Uő: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 269–300.

2014b Hős – zavarban. Lovassy László megőrülése és szabadulása. In: Uő: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 217–232.

2014c Egy sorsüldözött rögeszméi. Sasku Károly (1807–1869). In: Uő: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 233–251.

2014d A biográfia nehézségei (2002). In: Uő: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 17–39.

Kóváry Zoltán

2014 *Pszichobiográfia. Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Oriold és Társai, Budapest.

Lackó Mihály

1977 *Széchenyi és Kossuth vitája*. Gondolat, Budapest.

1986 *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész és betegségei*. Magvető, Budapest.

2001a Széchenyi-értelmezések: lélektan és szövegten (1997). In: Uő: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 43–49.

2001b Széchenyi elájul. In: Uő: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 27–42.

2001c Individuális és kollektív biográfia (1999). In: Uő: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 9–15.

Lafferton Emese

1998 Hysteria and Deviance in Fin-de-Siècle Hungary. Ilma's Case. *Replika*. (Special Issue) 75–98.

2005 Halált hozó hipnózis. Egy 1894-es eset és a tudomány mentális földrajza. *Korall*. (21–22) 46–67.

Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.)

2008 *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. L'Harmattan, Budapest.

Neumer Katalin (szerk.)

2015 *Identitások és váltások*. I–II. MTA BTK Filozófiai Intézet – Gondolat, Budapest.

Pisztor Ferenc

1980 Szociális presztízs a Monarchia korában. Státusszimbólumok a kor nagyzásos téveszméinek tükrében. *Valóság*. (7) 74–88.

Ricoeur, Paul

1992 *Oneself as Another*. Translated by Kathleen Blamey. University of Chicago Press, Chicago.

2001 A narratív azonosság. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 8. Narratív pszichológia*. Kijárat, Budapest, 15–25

Síró Béla

2001 *Fejezetek a debreceni Ideg- és Elmegyógyászati Klinika történetéből* I. DE Orvos- és Egészségtudományi Centrum, Debrecen.

Vári Sándor

1999 A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. *BUKSZ*. (2) 174–184.

EVOLUȚIA PSIHOISTORIEI ÎN UNGARIA

Istoricii sunt mai sceptici în legătură cu utilizarea istorică a psihologiei chiar și atunci, când redactează biografii. Pe de altă parte nici psihobiografiile nu se străduiesc prea tare să învețe câte ceva de la istorici. În Ungaria au început să descopere valoarea ca sursă istorică a fișelor medicale în anii 1970. Un nou capitol a fost deschis în utilizarea acestora de reconstituirea istorică și interpretarea social-istorică a cazurilor de isterie feminină. În timpul comunismului uneori psihiatria s-a desfășurat în serviciul politicului. Despre toate aceste aspecte au apărut mai multe studii în ultimele decenii. Bazele scrierii psihoistorice în Ungaria au fost fondate de către cel mai important reprezentant maghiar al disciplinei, Mihály Lackó, prin analizele sale despre contele István Széchenyi și Béla Grünwald (politician și istoric).

PSYCHOHISTORY IN HUNGARY

Historians are regularly disinclined to adapt the results of psychology in their own works when writing historical biography. Not even the scholars engaged in psychobiography are induced to integrate the works and many insights of historians in their own analyses. In Hungary the scholars started to discover the great value of the mental history case-study as historical source in the 1970s only. In using it for revealing the social and mentality history meaning of female hysteria, a new chapter began in domestic psychohistory writing. Psychiatry sometimes served politics in the age of Communism. Both topics were extensively discussed by several monographs and studies. Mihály Lackó, the most outstanding Hungarian psychohistorian was to lay the ground for Hungarian psychohistory by examining the life career of Count István Széchenyi and Béla Grünwald (a politician and historian).